

TRABZON'DA SUÇ VE SUÇLU: BİR İNGİLİZ KONSOLOS RAPORUNUN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ*

Edip ÖNCÜ**

** Öğr. Gör., Karadeniz Teknik
Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü,
E-Posta: edip.oncu@gmail.com

ORCID

Giriş

Suç kavramı, başta sosyoloji ve ekonomi olmak üzere, tarihle yakından ilişkili birçok disiplinin içinde nedenleri aranan bir olgudur. Tarihte bir zaman kesitinde suç kronik hâle geldiğinde sebepler ya sosyo-kültürel temellerde ya da ekonomik koşulların çözümlenmesinde aranmıştır. Bilhassa sosyoloji kuramları suç ve suçlu kavramlarına bu bağlamda bütüncül açıklamalar getirmek için toplumlar üstü açıklamalara girişmişlerdir. Ancak, bu makalenin yöneldiği boyut, suçun çok büyük ölçüde psikolojik bir etken olan güç ile olan yakın ilişkisidir. Sosyal çözümlenme teorisinin iddia ettiğinin aksine olumsuz sosyo-ekonomik etkenler, bütün suçların nedeni olarak gösterilemez.¹ Suç tasnifine giren sahtekârlık, rüşvet, kaçakçılık ve zorlama, her tür toplumda ve her ortamda ortaya çıkabilir.² Suç, topluma uymayan, toplumdaki büyük kesimi rahatsız eden ve çoğunluk haklarına tecavüz eden davranış biçimlerinden oluşur ve insanın üstünlük, güç, ego kompleksi, hazırcılık, tembellik ve cehalet gibi içsel dürtülerinden beslenir. Bu yüzden suç olgusu, yalnızca toplumsal denetimin başarısızlığıyla açıklanamaz.³

* **Gönderim Tarihi:** 20.10.2017

Kabul Tarihi: 22.12.2017

¹ Sosyal çözümlenme teorisinde, toplumda var olan sıkıntı ve huzursuzluğun normların zayıflaması, birincil ilişkilerin bozulması, ortak kültür ve değerlerin çürümesi şekillerinde, sosyal çözülmeye yol açtığı öne sürülür. Özetle, şehirdeki sosyal yapının ortadan kalkmasının sosyal kontrolü büyük derecede azaltarak suç oranını artırdığı savunulur. Reid, 2003: 27-28.

² Demirtaş, 2010: 79.

³ Saunders, 1986: 27-28.

İnsanoğlunun topluluk hâlinde yaşamaya başladığı ve insanın diğer insanların haklarının bilincine vardığı günden beri “suç” olgusu ortaya çıkmış; nitelen-dirilmeye veya tanımlanmaya başlanmıştır. Her insanın hak algılayışının ve bu haklara tecavüz edişin birçok biçimi olduğu için de insan davranışının böylesine değişik biçimleri için tek bir açıklama ileri sürülemez. Zaten tarih boyunca bütün suçları kapsayan tek bir kuram üretme çabaları da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu kadar geniş ve tanımlı sorunlu bir kavramın üzerine hukuki açıdan gitmek yerine (her ne kadar temel hukuk kavramlarına atıf yapsak da), bu kısa çalışmada Trabzon vilayetinde, 1880’lerin başındaki sosyal ve adli sistemin suç ve suçlu algılamasındaki yeri ve rolünü, tarihi ve sosyo-politik açıdan psikanalitik (ruhçözümlemeci) boyutlarıyla incelemeye çalışacağız. Burada suçun ve suçlunun yoğunlaşacağımız tarafı, hukukun neyi suç olarak gördüğü değil, suçun hem toplumda hem de algıda nasıl oluşup neden azaltılmadığıdır. Bu yüzden suçun ve suçlunun tanımlanmasını dönem bazında ve yerel bağlamda sosyal psikolojinin hukuk algısına olan yansımaları çerçevesinde yapıp vilayetteki tematik suç ve suçlu olgusunu, günümüze kadar uzanan sistem ve toplumsal algı yetersizliklerini kullanan sınıflar ve zümreler bazında inceleyip bir sonuca varmaya çalışacağız. Bu çalışmada yapmak istediğimiz kesinlikle Türkçeye “özcülük” diye çevrilmiş “essentialism” değildir. Yani, bütün “suçu” yerel ayan, eşraf ve eşkıyaların üzerine yıkıp, meseleyi tarihsel determinizm kalıbına sokmak niyetinde değiliz. Osmanlı İmparatorluğu’nda ayan ve eşrafları inceleyen birçok çalışma böyle bir girişime soyunmuştur. Pek doğal olarak, bu şekildeki klasik yaklaşım meselenin insani boyutlarını dışarıda bırakmış, hem kurunun yanında yaşın da yanmasına hem de meselenin derinliğine anlaşılamamasına yol açmıştır. Bu çalışmanın amacı, kuramları göz ardı etmeden fakat herhangi bir kuramın da güdümüne girmeden, İngiliz konsolosu Alfred Biliotti’nin I. Meşrutiyet’ten sonra yapılan Adli ıslahatları yorumladığı raporunun ışığında, 1880’lerin başında Trabzon vilayetinde suç ve suçluyu, yerel güç odakları çerçevesinde incelemektir.

1. Suç nedir?

Suç kavramına sosyal psikoloji çerçevesinde bakarsak, bir insanı suça iten etmenler birey veya grupla-

rın toplumda boşluk diye algıladığı alanları kullanma, kendini koruma ve üstünlük sağlama dürtüsü veya içgüdüdür. Aynı şekilde suçun algılanışı da güdüsel haksızlık ve korku algılayışıdır.⁴ Suç kelimesinin İngilizcedeki karşılığı “crime”ın etimolojisi incelendiğinde eski Grekçedeki “tasarlanmış hata veya topluma karşı işlenmiş saldırı” anlamlarına gelen *κρίμα* (*krima*); ve bu kelimenin Latinceye geçmiş hali olan ve “endişe, üzgünlük ve acıdan ağlama” veya sonraki hâliyle “suçlama” anlamlarına gelen *crimen* kelimelerini görürüz.⁵ İngilizcedeki “cry” kelimesinin “ağlamak” anlamına geldiğini göz önüne alırsak “suç”un algılanışının, haksızlık ve adaletsizliğe yol açarak içgüdüsel olarak eziyet ve sıkıntı veren bir fiil veya durum karşısında geliştiği ve bir “suç”un algılanması için yazılı hukuk kanunlarına o kadar da gerek olmadığı çıkarımını yapabiliriz. Yani “suç”, bir saldırı ve bu saldırının algılanması durumudur ve her iki durum da insan olmanın getirdiği doğal sonuçlardır. Bu incelememizde, suçun eyleme maruz kalan açısından değerlendirmesini yapacağımız için sapkınlık (deviasyon) şeklinde hukukta çoğu zaman müeyyidesiz kalan ve daha çok bireysel psikolojiyi ilgilendiren ayrımı bu metinde bir kenara bırakıyoruz.

Hukukta, hukuka aykırı olan ve yasaca cezalandırılan eylem diye tanımlanan “suç”, totolojik ve daha çok sonucuyla belirlenen bir durumu niteler. Bu yüzden “suçu”, cezaya yol açan, yapılmaması gereken bir eylem, büyük yanlışlık ve ağır hata diye etik olarak tanımlamak yerine, insan üzerinde yarattığı etki ve hasarlar açısından tanımlamak, sosyal tarih açısından daha yerinde olacaktır.⁶ Hukuki tanımlar her ne kadar sınıflandırma, anlamlandırma ve kavrama kolaylığı yaratsa da belli olgu ve süreçlerin tarihsel perspektifte değerlendirilmesinde metodolojik yanlışlıklara yol açabilir. Hukuk, iyi işlemediği veya iktidar ve çıkar çevreleri tarafından suiistimal edilip tarihi yorumlamak için manipüle edildiği durumlarda bütün anlamını yitirir. Cezanın yanlış insanlara verildiği veya ceza üzerinden suçun tanımlandığı durumlarda ise hukukun koruduğu haklar değil hukuksuzluk (haksızlık) olur.

⁴ Gabriel ve Greve, 2003: 600-614.

⁵ “Crime”, (12 Mayıs 2013), http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=crime&searchmode=none.

⁶ “Suç”, 1986: 10845-10847.

Ceza hukukuna göre suçun belirgin niteliği yasalarca tanımlanması ve cezalandırılmasıdır. Bu da suçun unsurlarından ilki olan, kanuni unsur oluşturur. Hukuka göre kanunsuz suç ve ceza olmaz. Bu, bir eylemin suç sayılabilmesi için ilk koşuldur. Suçun diğer unsurları maddi unsur, manevi unsur ve hukuka aykırılık unsurlarıdır. Maddi unsur, suçun bir davranış ve eylem olduğunu belirtir. Buna göre, bir hareketten doğan sonucun yasada belirtilen sonuç olması gerekir. Sonuç tam olarak oluşmamışsa, hareket teşebbüs olarak nitelendirilir ve cezanın tam uygulanmasında sıkıntı doğar. Manevi unsur, suçlunun kusurluluğu ve bu kusuru yüklenilebilecek ehliyete sahip olmasıdır. Hukuka aykırılık koşulu, yasal tanıma uyan ve bu nedenle de suç sayılması gereken bir eylemin yalnız ceza hukukuyla değil tüm hukuk düzeninde sağlanmasını koşul olarak koyar. Yani meşru müdafaa tarzı eylemler tüm yönleriyle hukuka aykırılık koşulunu yerine getirmediği için suç koşulunu karşılamaz.⁷

Hukuk açısından suçların niteliği de önemlidir ve cezaların belirlenmesinde etkisi çoktur. Çalışmamızda bu nitelikleri, işlenen suçların tarihsel perspektifteki önemlerini ve ciddiyetlerini belirtmek için kullandık. Suçların içtimaı, suça iştirak, müteselsil suç, muhtelit suç (iftirayla mevkiinden etme) ve mürekkep suç (yağma suçu) gibi nitelemeler, tek tek olayları derecelendirip sosyal çerçeveye oturtmakta hukuki tanımlamaların faydalı olduğu alanlardır.

2. Suçlu kimdir?

Dünyanın en yetenekli ruh çözümlemeci yazarlarından biri olan Fyodor Dostoyevsky'nin Suç ve Ceza (*Prestupleniye i nakazaniye/ 1866*) romanının başkarakteri Raskolnikov, *delirium tremens* (sanrılar) içinde savrulurken, insanın karakterinin gereğiye cinayete bile hakkı olduğunu düşünür. Bu vicdan muhasebesinde karakterin asıl takıntısı, toplumun geleneksel normlarına ve ahlak anlayışına zıtlaşmanın neden ve sonuçlarıdır. Yazar, gerçek hayatında ise Rus Çarı I. Nikolay'a suikast planlayan Petraşevsky Grubu'yla bağlantısından dolayı tutuklanarak 1849'da idama mahkûm edilmiş; son anda affedilerek cezası Sibiry'a da dört yıllık kürek cezasına çevrilmişti. Romandaki ve gerçek hayattaki suçların arasındaki nitelik ve ceza farkı, hiç kuşkusuz büyük

⁷ "Suç", 1986: 10845-10847.

yazarı suçun ve suçlunun mahiyeti üzerine yazdığı şaheserindeki bu derin ve sorunlu düşünce sarmalına sokmuştur. Bir yanda romandaki cinayet, bir yanda ise gerçek hayatta hükümetin politikasını eleştiren birkaç makale...⁸

Suçlunun tanımı da bu yüzden suçun tanımı kadar, hatta daha da sorunludur. Suçluyu çok basit olarak suç işleyen kimse olarak tanımlamak, başkasının hakkını gasp etmediğine inanılan suç sahibi kimse-leri suçsuz saymak kadar hatalıdır. Suçluyu topluma uymayan kimse olarak tanımlamak, topluma uyan veya toplumu kendine uyduran suçluları da doğal olarak normalleştirmeyi beraberinde getirir. Burada ilk bakışta paradoks gibi görülen şey aslında düz sosyolojik mantıkla “sapkın” olarak nitelendirilen kişi veya grupların, aslında insani normları çıkar veya cebirle lehlerine çevirmelerinin yarattığı sıkıntıdır. Tarihte, belli dönemlerde, belli coğrafyalarda değişik sosyal kalıplar ortaya çıkabilir. Adaletin toplum nezdinde değerinin düşük algılandığı zaman ve yerlerde, “birçok insan baskılar ya da eziklikler nedeniyle, ya da yükselme isteği ile olanaklar arasındaki uçurum yüzünden”⁹ veya hak yemenin kolay olduğu ortamlarda, toplum yasalarını çiğnerler ve suç işlerler. Normalde suçlu davranışlarda bulunan yasadışı (ki bu insanlar güce ulaşana kadar da yasalar çerçevesinde ilerleyebilir) kişilerin oluşturduğu “alt kültür”ün değerleri, toplumun genelinde kabul görmese bile normal görülmeye veya en azından kanıksanmaya başlar. Aslında bu durum, bu alt kültür gruplarının üst kültür grubu iddiasına soyunduğu¹⁰ veya kendini üst kültür olarak gördüğü, toplumun -bozuk veya düzgün- kurum ve değerlerine karşı çıkan kolektif bir suç girişimi durumudur. Bu durum, toplumsal histeri veya yanılsama dönemlerinde kendini hâkim siyasi iktidar veya liderlerde vücut bulacak kadar ileriye götürebilir.¹¹

⁸ Suçun romantikleştirilmesi, bilhassa çatışma kriminolojisi çalışan sosyologlar tarafından yapılmış ve bu yaklaşım, ana akım sosyologlar tarafından eleştirilmiştir. ABD'deki Kara Panterler (Black Panthers) hareketi, eylemlerini rasyonalize veya felsefelendirme timeline sokan bazı akademizyenlerin popüler objesi olmuştur. Dostoyevski'nin büyük şaheserinin de bu meyanda birçok edebi yorumu yapılagelmiştir. Reid, 2003: 35.

⁹ “Strain theory (gerilim teorisi)” insanların yaşamlarının ilk bölümünde ulaşmadıkları şeyleri hayatlarının geri kalanında intikama kadar varabilecek bir şekilde telafi etme eğilimine gittiklerini öngörür. Reid, 2003: 31.

¹⁰ Reid, 2003: 35.

¹¹ “Suçların Niteliği ve Nedenleri”, 1976: 288-289.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik dönem sonrası devirlerinde suç odakları ve suçlular, genelde yukarıdaki tanıma uygun şekilde ortaya çıkmış ve hükümünü sürdürmüşlerdir. Adları ve sıfatları ne olursa olsun, gerek askerî sınıftan gerekse Reaya içinden oluşan güç odakları, suçu normalleştirmiş; düzeni ve adaleti alt kültür haline sokmuşlardır. Makalemizin Trabzon vilayeti özelindeki son bölümü ayan, eşraf, eşkıya denilen reaya zümreleri ve Askerî sınıftan mevkilerini suiistimal edenlerin suç ve suçlu kavramındaki yeri ve rolünü irdeleyecektir.

3. Osmanlı Şehrinde Suç ve Güvenlik Sorunu: Yapısal Analiz

Osmanlı toplum yapısı, genel ve geleneksel olarak şehir ve mahalle bazında incelenegelmiştir. Sosyal bilimlerde adet olduğu üzere düzeni, statükoyu ve ideal durumu tanımlamak ve betimlemek, düzensizliği incelemekten daha kolay ve metodolojik açıdan daha tutarlı sayıldığı için suç, suçu meydana getiren amilleri ve suçun yarattığı düzensizliği de tanımlayıp formüle etmek, hiç kuşkusuz meşakkatli ve çok düzlemlili araştırmalar gerektirir. Dolayısıyla bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, idealin tasvirinden daha çok kriz ve düzensizlik dönemlerinde Osmanlı şehrindeki güvenlik sorunu, güç ve çıkar ilişkilerinin yarattığı karakteristik sömürü ve suç durumları açısından incelenmektedir.

Osmanlı şehrinin belirleyici ve en karakteristik yapıtaşının mahalle olduğunu söylemek çok da iddialı bir ifade değildir. Aynı şekilde, pazar ve çarşıdaki suç¹² yerine mahalle ve şehrin çevresindeki suçların da, şehrin yapısını açıklamak ve değişim ve dönüşümleri karakterize etmekte daha önemli olduğunu belirtmek yersiz sayılmaz. Nitekim insanların daha çok bulunduğu ve görünen bir amaç uğruna değil de vakitlerinin büyük bölümünü geçirdiği doğal yaşam alanlarındaki suçu anlatmanın, şehir insanların neden suça meylectiğinin ve o şehirde neden bazı suçların hâkim duruma geldiğini anlamakta daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Osmanlı mahallesinde suçun pasifize edilmesiyle sağlanan ve sağlanması gereken huzur, devletin ve toplumun suçu tanımladığı normlar, değer yargıları

¹² Demirtaş, 2010: 81-82.

ve her iki yapının var olduğuna inandığı ideal ortama yapılan tehdit ve saldırıları önleyecek yasa ve yaptırımlara bağlıydı. Keza şehri çevreleyen bölgelerde de bu algı ve anlayışa bağlı olarak suçsuz bir ortamın ancak iki yapının etkileşimiyle meydana getirildiğini belirtmek gerekir. Ancak, her toplumda olduğu gibi Osmanlı şehirlerinde de siyasi yapının ve toplumun barış mekanizmaları kriz, anarşi ve değişim dönemlerinde yetersiz kalmıştır. Tanzimat reformlarıyla birlikte neredeyse işlevsiz kalan kadıların şehir asayişine etkisi, muhtesip, asesbaşı ve subaşı gibi asayiş görevlilerinin de görev nitelik ve kalitelerinde meydana gelen değişim 19. yüzyılın ikinci yarısında şehirlerde meydana gelen suçların önlenmesini zorlaştırmıştır. Bu değişim döneminde İmparatorluğun geçirdiği elim, zorunlu ve yapısal değişim ve dönüşümler sonucunda daha önceden bir otomekanizma olarak huzurun sağlanmasına katkıda bulunan kendi kendine inisiyatif alma, ortak sorumluluk ve kefalet gibi modern şehir yönetiminde değerlendirildiğinde iptidai ve içgüdüsel görünen savunma sistemleri, değer yargılarının doğru düzgün henüz tanımlanamadığı bu kriz döneminde suçun önlenmesini ve suçluların cezalandırılmasını başka alternatiflere bırakmıştır.

Daha önceleri şehirlerde mahalleliler, kendi örf ve geleneklerinin algısında kendi yaşam alanlarına ve geleceklerine karşı tehdit olarak gördükleri unsurları birbirlerine kefil olarak habitatlarından def etme veya süreli olarak uzaklaştırma yetisine sahiptiler.¹³ Kefalet sisteminde, tanınmayan veya potansiyel suçlu olabilecek yabancı bir unsur, resmiyete dayanacak ölçülerde, var olan sisteme dâhil edilirdi.¹⁴ Ancak, merkezi otoritenin zayıfladığı veya iskân siyasetinin düzensizleştiği 19. yüzyılın son dönemlerinde kuşkusuz bu sistemi ideale yakın bir şekilde veya alışlagelen uygulamalarıyla sürdürmek çok zor hale gelmiştir.¹⁵ Göçlerle birlikte nüfusun sanayileşme veya sağlık ve beslenme koşullarındaki değişim nedeniyle eskiye nazaran daha hızlı ve değişik şekillerde dönüştüğü bu dönemde kefalet sistemini, eskisi gibi veya etkili olarak uygulamak neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Tarihçi ve sosyologların sıklıkla atıf yaptığı Emile Durkheim'a göre, toplumda

¹³ Demirtaş, 2010: 112.

¹⁴ Demirtaş, 2010: 169-173; Özcan, 2001: 129-151.

¹⁵ Saydam, 1997: 4-12.

işbölümünün değişmesi ve dönüşmesi bilhassa artan kentleşme ve sanayileşmeyle birlikte şehirlerde yeni bir iş bölümüne dayanan tesianüt yerine ahlaki düzensizlik ve anomiyeye neden olur ve bir boşluk oluşur. Devletin de kısa sürede dolduramayacağı bu boşluğu bu dönemde yerel ileri gelenler kendi yöntemleriyle doldurmuştur.¹⁶

Ortak sorumluluğun çok önemli olduğu eski devirlerde, bir olayın failinin bulunması veya şüphelinin hakkıyla cezalandırılmasına yardımcı olabilecek şahitlik ve kefalet gibi uygulamalar, ideale ve amaca yönelik olarak sağlıklı olarak işliyordu diyebiliriz.¹⁷ Osmanlı şehirleri bazında daha çok can ve mal güvenliğinin sağlanması ile ilgili kısımları üzerinde durulan bu uygulamalar, toplumsal ahlakın korunması ile ilgili tedbirleri de kapsamaktaydı. Çünkü mahallede asayiş ile güvenliğin sağlanması, doğrudan devletin ve toplumun değer yargılarıyla ilişkiliydi. Şehirlerde ahlaka uygunsuzluk durumunu genellikle ayıp ve terbiye gibi kavramlarla ele alan sosyal tarih yazıcılığı, aslında bu olgunun suç ve güç ilişkilerine olan büyük etkisi ve yansımalarını göz ardı etmektedir.¹⁸ Toplumsal ahlakın korunması temelinde bakarsak 18. ve bilhassa 19. yüzyılda, şehirli-mahalleliler ve kaza sakinleri, artık bu oto-kontrol mekanizmasının ayan ve eşkıya ekseninde oluşan güç ve meşrulaştırma düzeneğinde pek işe yaramadığını görmüş; devletin acizliği karşısında hukuka olan güvenini yitirmiştir. Bu da, sonuç olarak Osmanlı şehirlerinde ayanların “ahlak” sisteminin, halk tarafından bilinçli veya bilinçsiz benimsenmesine yol açmıştır. Bir sonraki kısımda vereceğimiz Vilayet bazındaki hukuk sistemi ve güvenlik saptamalarında suç, güç ve acizlik kavramlarını bu perspektifle inceleyeceğiz.

4. Ayan, Eşraf ve Eşkıya

Osmanlı Devleti’nde ayan genel anlamıyla bir şehir, zümre veya devletin ileri gelenleri anlamında kullanılmıştır. Fakat incelememizin bağlamındaki güç ve suç odağı haline gelen ayanların bir sosyo-politik bir olgu olarak şehirlerin ve şehir çevrelerinin merkezine oturması, 18. yüzyıldır. “Pek çok şehirde ayan

¹⁶ Saunders, 1986: 27-28.

¹⁷ Saydam, 1997: 9.

¹⁸ Özcan, 2001: 141.

devlet ile halk arasında asker sağlanması, vergi dağıtımı ve toplanması, zahire ve hayvan temini konularında aracı olan şehrin ileri gelenlerinden olup genelde zengin ve yerli hanedana mensup kişilerdi... Ayan olanlar mütesellimlik ve voyvodalık gibi mevkileri elde edip zorla halkı soyup zengin oluyorlardı”.¹⁹ Eşkıyaların önceden beri var olmalarına rağmen ayanlarla birlikte Anadolu’da suç ve güç sahnesinin merkezine oturmaları, yine 17. ve 18. yüzyılları bulur. Burada, sadece yeniçeriler ve levendleri zikredip Anadolu’nun hemen hemen tümüne hâkim olan otorite boşluğu veya zayıflığının eşkıyalık hareketlerini besleyip palazlandırıldığını ekleyelim. Eşkıyalar da ayanlar gibi aslında aracı suç ve güç odakları olup savaş ve göç zamanlarında hâkim unsurlar haline gelmiştir. Göç sorunu bilhassa 18. yüzyılda Anadolu şehirlerinde travmatik hâle gelmeye başlamış, ayan otoritesi, eşkıyalık ve göçler 19. yüzyıla gelindiğinde şehirlerde suçun hem sebebi hem de sonucu olmuştur.²⁰

Her ne kadar ayan ve eşraf meselesi Marksist tarih yorumcuları için çok işlenen bir tema olsa da Batı medeniyetinin izafi gelişmişlik kıstasları ve tanımlarıyla yapılacak her büyük açıklama girişimi gibi Osmanlı İmparatorluğu’nda yerel güç odaklarının yükselişini “derebeylik” nazariyesi çerçevesinde incelemek de sınıfsal kuramları geçersiz bulan sosyal bilimcilerin reddiyesine davetiye çıkarmaktadır. Gerçekten de *pseudo-legal* (sözde yasal) bir Osmanlı yerel güç odağı yapılanması vardı ve bilhassa 17. yüzyıldan itibaren tarihsel gelişim içinde bu yapı hem Askeri sınıf, hem Ehl-i Örf hem de yerel sülalelerin girift ve ekonomiyle birebir ilintili ilişkisiyle oluşmuştu.²¹ İsmail Cem’in 1800lerin Kutsal İttifakı diye adlandırdığı “yüksek devlet memurları, mültezimler, tefeciler, yabancı işbirlikçileri, bey ve ağalar” koalisyonu,²² ancak vizyonsuz devlet politikaları ve tamahkârlığı besleyen eğitim eksikliği ve toplumsal ahlaki değerlerin oto-kontrol işlevine hizmet etmediği durumlarda güçlünün suçluya dönüşmesi şeklinde tecelli eder.²³ Yoksa bu sınıfların her top-

¹⁹ Öksüz, 2006: 123-125; Cem, 1989: 207-210.

²⁰ Öksüz, 2006: 132-139; Aygün, 2005: 31-32.

²¹ Cem, 1989: 202-205.

²² Cem, 1989: 242.

²³ 15 Mayıs 1841 tarihli Ceride-i Havadis’te özel girişimin (akl-ü servet sahipleri) köylüyü çalıştırması devletin kasasına girecek oşür ve köylünün “can u gönülden” çalışıp borçtan kurtulması şeklinde teşvik edil-

lumda halkı sömüreceği şeklinde genel geçer bir kaide yoktur. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun ve çalkantılı 19. yüzyılında hüküm süren bu sömürünün belli şartlardan beslendiği de sosyolojik bir gerçektir.

Fakirlik, etnik ve dini farklılıklar ve göç hareketlerinin dolaylı sonuçları sosyal çözülmeye değişik şekillerde etki edebilir. Fakirliğin yüksek oranlara çıkması, geleneksel kurumlara bağlılığı zayıflatabilir ve suçu artırabilir. Göçlerin sıklaşması aynı şekilde toplumsal ağları ve bağlılıkları bozacağından sosyal çözülmeye etki eder ve suçu artırır. Etnik ve dini farklılıklar da bireyin kimliğine vurgu yaptığından sosyal çözülmeye etki eder ve suçu artırır.²⁴ 1880lerdeki Osmanlı İmparatorluğu, halkın çoğunluğuna yansıyan ekonomik zorluklar ve fakirlik yüzünden sosyal çözülmeye teorisiye yatkın görülebilir. Aynı şekilde etnik milliyetçiliklerin arttığı ve kapitülasyonlar sayesinde dini cemaatlerin millet sisteminden milliyetçilere dönüşmesi yüzünden birey kimliğinin öne çıktığı varsayılabilir. Bilhassa Karadeniz ve Doğu Anadolu'da çok büyük yıkım ve göç hareketlerine yol açan 93 Harbi'nin de sosyal çözülmeye ana katalizörü olduğu ortaya atılabilir. Ancak, kötü şartların her yerde aynı kötü sonuçlara yol açacağı şeklindeki yaklaşım tarihte ancak tarihsel determinizmin genel dogma olarak kabulüyle mümkündür. İnsanlık tarihinde fakirlik, göç, savaş ve etnik kırım dönemleri gibi yıkım sürecinden silkelenerek ve suç toplumda hâkim duruma geçmeden dönüşerek çıkan toplumlar da mevcuttur. Bu olguda da insani faktör, sosyal-psikoloji ve toplumsal ahlak ön plana çıkar: II. Dünya Savaşı sonrası Almanya ve Japonya örneklerinde olduğu gibi...

.....
miştir. Ucu 1950'lerde Demokrat Parti'nin toprak ağaları iktidarına dayanacak kadar olan vizyonsuz-dene-timsiz devlet politikalarının güç ve para sahibi yerel zenginleri kontrolsüz güce sahip olarak her türlü suça itebileceği sonucu ne yazık ki ne vergi ne de toprak reformlarının hakkıyla uygulanamaması yüzünden önlenememiştir. 1875'te mültezimlerin köylünün üzerinden en yüksek karı elde etmek için hasadı geciktirip hem ülkeyi hem de köylüyü nasıl mağdur bıraktığını ifade eden Cem, Doğan Avcıoğlu'ndan aktardığı 1913 yılı toprak istatistiklerinde de tüm tarım nüfusuna oranı %1 olan 10000 toprak ağasının tüm tarım topraklarının yaklaşık %40'ını elinde bulundurduğunu göstermektedir. Cem'in eseri, ayan ve eşrafın Tek Parti Dönemi'nde de sömürü şeklindeki suç olgusunda temel aktörlerden olduğunu ve bu yapının Demokrat Parti tarafından halkın dini ve gelenekçi duygularının tepkiye endeksli olarak güdümlenmesinin de etkisiyle yerel eşrafın güç ve suç çarkını devam ettirdiğini tarihsel seyir içinde verir. Cem, 1989: 252-270, 296-311, 375-395.

²⁴ Reid, 2003: 29.

Yukarıda özetlendiği şekilde, suç artışının nedenlerini açıklamakta, bir evin yıkılmasını hava şartlarının olumsuzluğu gibi nedenlerle açıklayan sosyal çözümler teorisi veya evin bina ediliş tarzındaki yanlışlıkları ortaya koyan yapısalci teori gibi perspektifler, her ne kadar yardımcı ve yol gösterici olsa da bizim teorilerden bağımsız görüşümüze göre bir evin nasıl ve neden ve hangi dürtülerle yanlış inşa edildiğini ve bir evin yıkılışını kolaylaştıran insani sebepleri, güç ve çıkar çerçevesinde eleştirel biçimde incelemek, Trabzon vilayetinde 1880lerin başında görülen hukuksuzluk ve suçun yaygınlaşmış hale gelmesi sorununu açıklamakta daha faydalı olur kanaatindeyiz.

5. Trabzon Vilayetinde Suç ve Güç Dengeleri

Bu bölümde, Trabzon vilayetinde (1841'e kadar Trabzon Eyaleti) güç dengelerini suç bağlamında belirleyen ve elinde tutan ayan, eşraf ve eşkıyaları; olay, olgu ve belgeler ışığında seçici olarak sosyal psikoloji açısından inceleyeceğiz. Bu araştırmanın iddia ettiği klasik güç dengesi ifadesinin nasıl olup da suç dengesine evrildiğidir. Tabi ki her suç grubu ve zümresi incelemesinde olduğu gibi bu zümrelere kimlerin dâhil olup olmadığı vaka bazında ve sübjektif olabilir. Bunun yanında geçici olarak bu zümrelere dâhil olan ve bu gruplarla işbirliği yapanları da suçlu genel kategorisinin içine koyabiliriz. İncelemizde çoğunlukla bizden önceki yerel tarihçi, sosyolog ve antropologların ayan, eşraf ve eşkıya diye belirlediği kişi ve zümrelerden yola çıkacağız; fakat yeri geldiğinde suç tanımımız içine giren suçluları da dâhil edeceğiz.

Anadolu'nun birçok Osmanlı bölgesi gibi Trabzon bölgesinde de güç odaklarının suçu bir hayat tarzı ve kültür haline getirmesinin miladını, İmparatorluğun otoritesinin zayıfladığı Celali İsyanları zamanına götürebiliriz. Burada göz ardı etmememiz gereken, her toplumda her dönemde var olan güç odaklarının suça meyli ve fırsatını bulduğunda diğer insanlar üzerinde kurmak istediği tahakküm sorunsalıdır. Gücün dayanılmaz çekimi ve insan tamahkârlığının yarattığı itkilerle insanların suça yönelmesine dair görüşler, eleştirel kriminolojinin 1960lardan itibaren çatışma kriminolojisi adı altında yeni bir yaklaşımla suç ve suçluları açıklamak için ortaya çıktığı dönemlerde, sosyal dağılma ve gerilim teorilerine

karşı alternatif bir yorum getirmiştir.²⁵ Yapısal kriminolojiden de yararlanan bu suç ve güç temelli yaklaşım, araç-odaklı (*instrumental*) ve sembolik güç ilişkilerine yoğunlaşır. Araç-odaklı güç ilişkilerinde, ekonomik kaynakların ve güç kaynaklarının kontrolü ve amaca ulaşmak için bu kontrolün kullanılması, sembolik güç ilişkilerinde de belli kişi veya grupların, suç eylemlerini ve ortadaki güç ve emtia ilişkilerini meşrulaştırmaları ve öz algularında kendilerini meşrulaştırma girişimleri öne çıkar.²⁶

Meseleyi bu tarzda ele aldığımızda, suç odaklarına yeri geldiğinde devletin, devlet görevlilerinin ve sıradan halkın da eklememesi de kaçınılmazdır. Anakronistik yaklaşmasak bile çok modern bir terim olan “mafya” yapılanmasının dallanıp budaklanması ve uzantılarının toplumun hiç umulmadık kesimlerini içermesini göz önüne aldığımızda, herhalde bu yaklaşımımız pek de uygunsuz kaçmayacaktır.²⁷ Bilindiği üzere “mafya”, her ne kadar şehirler ve şehir tarihiyle özdeşleşmiş bir kavram olsa da tarihsel kökenleri Sicilya taşrasına uzanır.²⁸ “Mafya” tarzı suç örgütlenmelerinin bu tarihsel kökeni de çoğu zaman suç gruplarının merkezi devlet otoritesi veya dış güçler tarafından “sömürdükleri” için bu yola meylettikleri yolunda, aslında kendi içinde tutarsız bir meşrulaştırma mantığıyla, kendilerini haklı gösterme ve savunma refleksine yol açmıştır. Hatta bazıları, daha da ileri giderek kendilerine “millî” bir misyon yükler.²⁹

Ortada bir sömürü olduğu doğrudur; fakat bu, insanın insanı sömürsüdür ve ulvileştirecek hiçbir tarafı yoktur. Ayan olsun eşraf olsun eşkiya olsun ortada toplumun bir kısmına eziyet verecek ve onları hayat haklarından mahrum edecek ve çoğunluğu ezip “ağlatacak” bir zümre varsa bu zümrenin işlediği -yazımızın başında da belirttiğimiz gibi- suçtur ve geriye dönük tarih okumalarıyla bu sınıflar mazur görülemezler. Mafyanın en önemli özelliklerinden

²⁵ Reid, 2003: 32.

²⁶ Reid, 2003: 34.

²⁷ Dickie, 2004: 53.

²⁸ “Mafya” diye adlandırılan suç yapılanmasının İtalyan resmi kayıtlarına geçen ilk örnekleri 1870lerde limon ticareti üzerindeki hâkimiyet meselesi yüzünden çıkmıştır. İlk mafya örgütünün eski Fransiskan rahipleri önderliğinde kurulmuş olması ve ortada limon bahçeleri gibi uluslararası ticarete karlı bir rant kapısı olması ilgi çekicidir. Örgütün konuşlandığı 800 kişilik Uditore köyünde çok kısa bir süre içinde 23 kişi öldürülmüştür. Dickie, 2004: 38-44.

²⁹ Dickie, 2004: 13-14.

biri, “zirveyle taban arasındaki katlarda aracılık ederek bir güç simsarı işlevini üstlenmesidir”. Mafyayla daha yukarıdaki -Trabzon örneğinde görüleceği üzere bu dikey ilişki yatay formları da almıştır-politik güçler arasındaki bu ilişki biçimine *partito* (bölümleme) adı verilir. Bir diğer önemli özellik ise mafyanın üstlendiği “sosyal adaletin özelleştirilmesi” iddiasıdır. Burada kastettiğimiz akrabalık ilişkileri ve *clientalism* (politik destek karşılığı mal ve para yardımı) ile servetin yeniden dağılımıdır.³⁰ Ancak buradaki asıl gerçek, Robin Hood gibi zenginden alıp fakire verme değil, zenginden alınanın zengine verilmesi veya zenginden alınanla yeni zengin yaratılması ya da Osmanlı örneğinde tipik hale geldiği üzere, fakirden alınanla zengin olunması veya fakirden alınanla zenginin daha da zenginleşmesidir.³¹

Trabzon bölgesinde suç yapılanması, Celali İsyanları'yla beraber bölgede *ehl-i örf*, eşkıyalar ve *partitonun* en önemli ayağı olan aracı ayanlar ve eşraf denen ileri gelenlerden tertip olarak 19. yüzyıl sonunda, ilmiye sınıfının bir kısmını ve dini istismarcıları da içine alacak şekilde yapılandı.³² Biz burada Trabzon'daki iktidar ve suç ilişkisinin derinlemesine analizini yapmayacağız. Akçaabat nahiyesi ve Görele kazalarından birkaç suç örneğini vererek ayan ve eşkıyaların geçmişini I. Meşrutiyet dönemine oturtmak için, altyapı oluşturacağız. Bu altyapı bize makalenin sonundaki, 1880lerin başında Trabzon'da görev yapan İngiliz konsolosu Alfred Biliotti'nin Meşrutiyet'ten üç sene sonra uygulanmaya başlanan adli reformla birlikte suç ve suçlunun adli sistem bazında incelendiği yirmi beş sayfalık raporunu, incelememizin bağlamına oturtmakta yardımcı olacaktır. Amacımız, suç ve güç yapılanmasını tarihsel ve antropolojik boyutta derinlemesine inceleyip bir teoriye oturtmak değil; suç ve suçlu kavramlarının değişik bir sosyo-politik algısını, Trabzon örneğinde kısıtlı bir zaman ve mekân diliminde, psikolojik ve sosyo-kültürel yansımaları günümüze varacak şekilde incelemektir.

³⁰ Hess, 1998: 88.

³¹ Arnd ve Zarate, 1995: 24-30.

³² Ayan ve eşraf yapılanmasının Of kazası örneğinde nasıl dini bir nitelik kazandığı üzerine bkz. Meeker, 2001: 179-181, 265-275.

5.1. Görele

İlk örneğimiz günümüzde Giresun'un bir ilçesi olan Görele. Görele 1600lere doğru kaza olmuştur ve kazanın ismi Osmanlı belgelerinde Yavabolu/Yobol (Yavabolu nam-ı diğer Görele)³³ ile değişmeli olarak kullanılırdı. 18. yüzyılın ilk yarısını takiben bu bölgede yoğun bir eşkıyalık ve göç hareketi görülür. Meselemiz, bu hareketlerin niteliğinin göç veya eşkıyalık olması veya Osmanlı belgelerinde Çepniler'in dini kimliği nedeniyle sürekli "eşkıya" lafzıyla anılması değil bu karışıklık ortamını kimin beslediği ve bu ortamdan kimin yararlanarak gücünü pekiştirdiğidir.³⁴ Feridun Emecen'in de belirttiği gibi, "... bunlara [eşkiyalara] yataklık yapan zümrelerin varlığı da dikkat çekmektedir. Kendilerini bir şekilde askeri zümre mensubu olarak tanıtan ve mahalli bir güç odağı durumuna gelen bazı kimseler [ayanlar (yazarın notu)] bunlara sahip çıkarak kendilerinin insan gücü kaynağı haline getirmişlerdir".³⁵

18. yüzyılda Trabzon bölgesi Osmanlı-İran ve Osmanlı-Rus Savaşları dolayısıyla önem kazanmış ve hareketlenmiş, askeri sevkiyat ve lojistik yüzünden bölge limanları ve iskeleler ekonomik değer kazanmıştır. Bu da yerel güç odaklarına devlet nezdinde önem kazandırmış, devlet kendi imkânlarının yetmediği durumlarda, muhatap almak zorunda kaldığı ayan ve eşrafla zaruri hizmetlerini yürütmüştür.³⁶ Bir sonraki yüzyılda devlet yöre köylerini gruplandırarak ağaların idaresi altına vermiştir. 1820'lerde vergi toplama işi ağalara ihale edilmiş tabii ki bu da ayanların gücünü artırmış, keyfi uygulamalarının daha çok önünü açmıştır. Bu ayanlardan Ağasar yöresinde etkili olan bazı yerel ileri gelenlerin sonraki dönemlerde kaymakamlık gibi görevlerde bulunduğu dikkat çekmemiz gerekir.³⁷ Buradan çıkarılacak sonuç, suç ve güç odaklarının genel kanının aksine çoğu zaman devlet politikalarına tepki olarak değil zayıfladığı durumlarda merkezi otoritesini tam olarak sağlayamayan veya merkezi otoriteyi taşrada yanlış uygulayan devletin, politikalarına eklemlenecek şekilde ortaya çıktığıdır. Zaten Osmanlı İmpara-

³³ Emecen, 2010: 61-63, 69.

³⁴ Aygün, 2005: 35-36.

³⁵ Emecen, a.g.e., s. 52-53, Aygün, a.g.e., s. 32-33.

³⁶ Emecen, 2010: 54.

³⁷ Emecen, 2010: 55-56.

torluğu güçlü dönemlerinde bazı kendine özgü eyaletlerin dışında federal bir yapının taraftarı ve uygulayıcısı olmamış, federal yapının er geç suç ve güç odaklarını besleyeceğinin pragmatik olarak farkına varmıştır. Federal idarenin doğurduğu sıkıntıların çok açık şekilde önlenmeye çalışıldığı I. Meşrutiyet sonrası dönemde ise artık bölgesel suç-güç odaklarını engellemek ise imkânsız hale gelmiştir. Yani, kendi çıkarını düşünmekten başka bir şey yapmayan suç odakları suçun ortaya çıkmasından ne kadar sorumluydu devlet de o kadar sorumludur.

Ayan ve eşkıya ortaklığı sadece maden yatakları rantının paylaşamadığı Trabzon'un Yoro Burnu'ndan öteye olan kesimlerine has değildi. Bilhassa Akçaabat nahiyesi ve çevresi, verimli toprakları, limanı ve Hatuniye Vakfı dolayısıyla büyük ayan ve eşkıya sülalelerinin rant ve suç kapısı olmuştu. Burada daha fazla ayrıntısına girmeden Giresun'dan Batum'a ayan ve eşkıyaların 19. yüzyıl sonuna kadar hüküm sürdüğü sahilde, bizim seçtiğimiz yerleşim birimlerinden Görele'den Akçaabat'a kadar bilhassa Vakfikebir, Çarşıbaşı ve Akçaabat limanlarının varlığının ayan ve eşkıyanın vergi dışında en önemli gelir ve suç kaynağı olan kaçakçılık için bulunmaz bir nimet olduğunu belirtelim.³⁸ Bölgedeki ayan ve eşkıyalığın tarihi için yazılmış ayrıntılı monografiler mevcuttur.³⁹ Bu monografilerde bahsedilen kaçakçılığın ve yerel suç ve güç odaklarının hükmünün diğer bir tipik örneği de Akçaabat'ta görülmektedir.

5.2. Akçaabat

10 Aralık 1878'de Vali Yusuf Ziya imzalı arzda Akçaabat nahiyesinin "kazaya tahvil olundukları takdirde asayiş ve istirahat-ı ahalinin matlubu vechile husule geleceği umur-ı bedihiyeden bulunduğu" kaydedilmiştir.⁴⁰ Valiye bu arzı yazdıran kuşkusuz Akçaabatlı ayan ve eşraftır. Buradan çıkarılacak sonuç, yerel ileri gelenlerin, kendilerinin sorumlu oldukları asayişsizliğin Akçaabat nahiyesinin kazaya dönüşmesiyle sona ereceği şeklinde bir kandırmacayla Vali aracılığıyla Babıali'ye iletmiştir. Haziran 1875'ten Kasım 1886'ya kadar süren kaza olma süreci aslında biz tarih araştırmacılarına çok daha değişik okumalar sunar.

³⁸ Aygün, 2005: 44, Emecen, 2010: 129.

³⁹ Aygün, 2005: 28-43, Öksüz, 2006: 123-139, Bay, 2007: 58-87, 299-335.

⁴⁰ BOA-ŞD. 1830/29, 10 Aralık 1878, Aktaran: Özdiş, 2008: 112.

Valiye nahiyede asayişin sağlanması için kaza olmak gerektiği şeklinde arz yazdıran ayan ve eşrafın diğer arzlarının incelenmesi asıl niyetin asayiş olmadığını gösteriyor. Hatta Babıali'nin kaza olmak için şart gösterdiği yerel gelir beyanına Akçaabatlı ayan ve eşrafın verdiği cevap ilk önce kaza olunca gelecek muhtemel gelirdir. Daha sonra yazdıkları (1882) bir arzın önerdiği ise asıl amacın asayiş olmadığını açık gösterir. Akçaabatlıların önerisi, "nahiyenin cinayet vakalarının çokluğu nedeniyle adli davalardan elde edilecek gelirden kaza olunca hükümet dairelerine yapılacak masrafların sadece, tek başına bu adli kaleminden sağlanabileceğinin taahhüt edilmesidir."⁴¹

"...Nahiyemizin cesameti ve hususiyle cinayet maddelerinin kesreti cihetle kaimmakamlık teşkilinde tertib ve teşkil idecek adliye varidatı memurun maaşlarına kâfi olduktan baska fazlasından kaimmakam ve saire maaşlarına medar olacağı memul-i kavi idüğü ve her suretle fevaid ve muhasenat ve tezyid-i varidat ve inzibatı müddi olacağı revs ü celidir.

"Bala-yı bendeler[in]de muharrer ve mestur olan ifadat ve istirhamımız egerçi muvafık-ı hal ve maslahat olduğu halde ahalimizin su ümid üzerine çalısub çabalayub bir azıcık ele götürmekde olduğumuz mamuriyet ve medeniyet cihetlerinden mahv ve harab idilmememek üzere emsalimiz misüllü ikinci veyahut üçüncü sınıftan bir kaimmakamlık teşkili hakkında umumen feryaddan ve sızlanmakdan gerü durulmayarak icrasını taleb ederiz."⁴²

Karadenizlinin farklı bir çözüm önerisini çok iyi yanıtlayan bu örnek, aslında hiç de olağanüstü bir zekâ ürünü değildir. Zaten limanıyla her tür kaçakçılığa elverişli olan Akçaabat, 1880'lerde tütün keşfetmiştir. Tütün son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun pamukla birlikte en karlı emtiasından biri olmuş, II. Abdülhamid döneminde Akçaabat tütün kaçakçılığıyla ün salmıştır. Zaten tütün de [Trabzon vilayetinde] ilk kez Akçaabat'ın Sera Deresi'nde yetiştirilmiş ve oradan çevreye yayılmıştır". Tütün Akçaabat'a 1883'te gelmiştir ve 1890'ların sonlarında iki milyon kilo tütünle Karadeniz'in tütün ambarı haline gelmiştir.⁴³ "Akçaabat'ta tütün kaçakçılığının bir türlü önlenememesi ve bunun silahlı çatışmalarla sonuçlanarak gerek Zaptiyenin ve gerekse ka-

⁴¹ Özdiş, 2008: 112.

⁴² BOA-ŞD. 1835/1, 24 Haziran 1882, Aktaran: Özdiş, 2008: 113.

⁴³ Özdiş, 2008: 114.

çakçuların hayatlarını kaybetmesi ve devletin bu konuda tam bir acz içinde kalması”, ayan ve eşrafın kaza olma isteğini hiç kuşkusuz sorguluyor. Yukarıda bahsettiğimiz üzere Sicilya’da limon bahçelerinden başlayan rant ve suç ikliminin Akçaabat’ta tütün tarlalarında ayan ve eşrafın yeni hakimiyet alanı olarak karşımıza çıkması şaşırtıcı değildir.⁴⁴ Zaten dönemin Trabzon Salnamelerine bakılınca kaza olmak yolunda imzalı arz gönderenler hep bilinen ayan ve eşraftandır. Bu kimseler, kaza olunca idari görevleri de üstlerine alarak fazla rahatsız edilmeden güç düzeneklerini sürdürmüşlerdir. Dönemin Trabzon Valisi Sırrı Paşa “not defteri”nde bu isimleri bölgenin “servetleri yolunda” olan seçkinler olarak zikreder.⁴⁵ Bu isimlerin daha önceki dönemlerde mütesellim veya ayan sıfatlarıyla bölgeyi idare eden güç odakları olduğu da ayrı bir gerçektir.

Akçaabatlı ayan ve eşraf daha önce sahip oldukları konumlarını farklı araçlarla sürdürmek niyetindedirler. Karadeniz genelinde olduğu gibi bölge yerel seçkinlerinin Tanzimat’la birlikte oluşturulan yeni kurumlarda yer alarak kendi siyasi otoritelerini güçlendirmek ve meşrulaştırmak için devlet sisteminin içine sızdıklarını hatırlamamız onların neden bu tür girişimlerde bulunduğunu da izah eder. Akçaabatlı yerel seçkinler de 18. yüzyıldaki adem-i merkezileşme döneminde olduğu gibi, bölgelerinde yine kendi hakimiyetlerini sürdürmek ve sahip oldukları iktidarı yitirmemek temel amacını sürdürmekteydiler.⁴⁶

Akçaabat’ın kaba bir resmi Vilayet’in bir bakıma mikro bir örneğidir. Şimdi biraz daha Doğu’ya Vilayet merkezi olan Trabzon’a geçelim. Görele ve Akçaabat’taki güç ve suç odağı yapısı Trabzon’da da farklı değildir.

5.3. Trabzon

Trabzon’un 1870lerin sonundaki idari yapısında sancak ve kaza merkezlerindeki idare meclislerinin büyük önemi vardı. Bunun dışında Vilayet Genel Meclisi vardı ve bunun da üyeleri özel bir kanunla düzenlenmişti. Bunlardan ayrı olarak da Belediye Meclisleri vardı. Kanun-i Esasi ile birlikte vilayetler-

⁴⁴ Özdiş, 2008: 116.

⁴⁵ BOA-Y.PRK.UM, nr: 2/40, 7 L. 1297 (13 Eylül 1880), Aktaran: Yüksel, 2005: 47-58.

⁴⁶ Özdiş, 2008: 117.

deki mülki amirlerin denetlenmesi ve mahalli otorite sayılan meclisler ile bir denge sağlanmasına çalışıldı. Mithat Paşa'nın Rumeli'deki tecrübeleri örnek alınarak gidilen bu uygulama bölgesel güç odaklarının çok güçlü ve suiistimale açık olduğu vilayetlerde ne yazık ki beklenen sonuçları vermedi. Önceden istediği gibi hareket etme yetkisi bulunan valiler artık her türlü faaliyetlerinde kanun ve nizamlara uymaya daha da önemlisi vilayet genel meclislerinin görüşlerini sormaya ve onların onayını almaya mecbur edildiler.⁴⁷

Aşağıda sunacağımız raporlarda adı geçen Vali Sırrı Paşa Girit'te, Kandiye'de Sâlih Tosun Efendi'nin oğlu olarak 1844'de doğmuştur. Devletin çeşitli kademelerinde görev aldıktan sonra 1879'da Trabzon, 1880'de Kastamonu, aynı yıl 2. defa olarak Trabzon, 1881'de Ankara, 1883'te Sivas, 1885'te Diyarbakır, 1888'de Adana, 1889'da vezirlik rütbesiyle Bağdat valisi, 1891'de Diyarbakır valisi olup 1894'de hastalığı dolayısıyla İstanbul'a gelmiş ve 11 Aralık 1895'de vefat etmiştir. Otoriter, gayretli ve çalışkan olup bulunduğu yerlerde çok menfi hizmetlerde bulunmuştur. İlim ve erdem açısından örnek valilerdendi. İyi derecede şiir ve yazı yazabilen birisiydi. Sert mizaçlı bir zattı.⁴⁸ Bunun için Karadeniz insanının servet ve haysiyetine yönelik yaptığı değerlendirmeler önemlidir. Sırrı Paşa Vali olarak atandığında 93 Harbi yeni bitmiş, I. Meşrutiyet meclisi tatil edilmiş, savaşın sonlandıran barışın sağladığı hareket serbestisinde Tanzimat reformlarına kalındığı yerden devam edilmiştir. Suç ve suçlu kavramlarını sorguladığımız bu kısa araştırma kapsamında İmparatorluk'ta ve Trabzon özelinde bu reformlardan 1879 adli ıslahatlarını inceleyeceğiz.⁴⁹

Padişah Abdülhamid'in tahta çıkmasından üç sene sonra 1879'da, Nizamiye Mahkemeleri'nin kurumsal gelişimi, açıkça belirlenmiş sivil ve ceza mahkemelerin usullerine dair yasaların yürürlüğe konması ve o güne kadar Osmanlı hukukunda görülmemiş, kamuya açık yargulamalar, avukat ve savcılık gibi fonksiyonların eklenmesiyle bütünlenmişti. 1879 reformlarında idari gücün mahkemelerin bağımsızlığına müdahale yetkisinin teoride bile olsa kaldırılması büyük bir yenilikti. Eski adli sistemde kaos

⁴⁷ Trabzon Vilayeti Salnamesi, 1999.

⁴⁸ Mehmed Süreyya, 1996: 1507-1508. Yüksel, 2005: 57-58.

⁴⁹ Okuyan, 2003: 143-144.

veya zorbalık hakim olmamasına rağmen bu reformlar, eski adli mevzuattan köklü bir kopuşun sinyallerini veriyordu.⁵⁰

Tanzimat'la birlikte en azından resmi ağızda suç mefhumu değişmeye başlamıştır. Batı kurum ve kavramları büyük ölçüde zorlamayla ve topluma uyumu pek göz önüne alınmadan uygulamaya koymaya çalışılmıştır. Bu dönemde, "Osmanlı Devleti de, diğer modern devletler gibi, suçlunun toplanan deliller aracılığıyla bulunması gerektiğine karar vermiş ve bu noktada yetersiz kalan eski cezalandırma pratiklerini terk etme çabası içine girmiştir."⁵¹ Özellikle savcılık, noterlik ve adliye müfettişliği gibi makamların adli ıslahat çerçevesinde 1879'dan itibaren hukuk sistemine entegre edilmesi adli teşkilatta niyet olarak bir kimlik değişimi arzusunu ifade eder. Ancak, aşağıda görüleceği üzere kısa vadede, ve tarihsel seyirde gözlemleneceği üzere uzun vadede bu zihniyet değişiminin hem kurumsallık hem de toplum algısında yerleşmesi uzun zaman alacaktır.⁵²

Şimdi İngiliz konsolosu Alfred Biliotti'nin 1879'da yapılan adli ıslahatların⁵³ suç, suçlu ve adalet kavramlarını vilayette nasıl etkilediğini ve sonuçlarının ne olduğunu kapsamlı ve ayrıntılı olarak anlattığı 29 Mayıs 1880 tarihli rapora bakalım. Bu raporun çerçevesinde vilayetteki suç ve adalet kavramlarının yansımalarını inceleyip yorumlayalım.⁵⁴

Biliotti'ye göre Adliye'de yeni yapılan reformlar, reformları destekleyenlerin tatminkâr sonuçlar meydana getireceği yolundaki umutlarının aksine yeterli başarıyı gösteremedi. Yeni rejimde Trabzon vilayetinin durumu bir nebze bile iyileşmedi, aksine daha kötüye gitti. Hâlihazırdaki koşullarda da iyiye doğru bir değişimin görülmesi çok zordu. Niyet edilen reformların başarısızlığa uğramasının iki temel sebebi vardı:

⁵⁰ Rubin, 2012: 992.

⁵¹ Şen, 2008: 205.

⁵² Demirel, 2008: 190.

⁵³ II. Abdülhamid Meclisi lağvettikten sonra Sait Paşa gibi devlet adamlarının telkini ve Batılı güçlerin zorlamasıyla 1879'da adli ıslahatlara izin vermiş, fakat devletin diğer kurumlarında esgüdümlü ıslahatlar yapılmadığı ve yeni sistemi hakkıyla uygulayabilecek kalifiye memurlar olmadığı ve en önemlisi memurların en iyimser deyimle yerel seçkinlerin etkisi altında kalıp valiler gibi mülki idare amirlerinin kontrol gücü sıfırlandığı için ıslahatlar amacına ulaşamamıştır. ıslahatların ayrıntılı tasviri ve toplum algısındaki yansımaları için bkz. Karal, 2000: 248-252; J. Shaw ve K. Shaw, 1977: 247-248.

⁵⁴ Alfred Biliotti'den Henry Layard'a, 29 Mayıs 1880, PRO FO 195/1329, No. 19.

Birincisi, Avrupa sistemi çerçevesinde oluşturulan yeni kanunlar Türkiye'deki halkın durumu ve karakteri ve alışkanlıklarına uyumlu değildi. İkincisi ve daha önemlisi, tecrübeli resmi görevlilerin yenileştirilmiş mevzuatı doğru şekliyle ve aslına uygun olarak uygulamadaki istek veya isteksizlikleriydi.⁵⁵

Biliotti'nin gözünde Anadolu insanı daha serbest bir zihniyetle oluşturulmuş yeni kanunların faydalı amacını anlamak için henüz gerekli olan fikri gelişim seviyesinde değildi. Anadolu insanının yeni yasal prosedürden tek anladığı zanlıların kendilerine önceden haber verilmeden tutuklanıp mahkemeye çıkarılmayacağı ve haklarında tutuklama emri çıkarılmadan ve mahkemeye götürülmeden tutuklanamayacağıydı. İnsanların daha önceden korktuğu fakat saygı duymadığı kanunlar, bu yüzden onların gözündeki tek yaptırım gücünü de böylece yitirdi. Aslında tecrübelerinin halka öğrettiği tek şey meclislere adalet dağıtılan yer olarak değil de masum insanların bin bir türlü zorluk ve eziyet çektiği ve karşısına çıkmaktan kaçındıkları resmi bürolar olarak bakmaları gerektiğiydi. Eskiden suçlananlar zorla ve şaşkınlık yaratacak bir şekilde yargı önüne çıkartılıyordu.

İngiliz konsolosun haklı olarak tespit ettiği gibi, mevzuattaki bu ani reform, bu yüzden, insanların karakter ve alışkanlıklarını birdenbire değiştirip onların tecrübeleriyle sabit olarak hiç güvenmedikleri meclislere güven duymalarını sağlayamazdı. Algıdaki hedeflenen bu değişimin olması için çok ama çok çok uzun zaman geçmesi ve "ıslah edilmiş" mahkemelerin, eski meclislerden farkının yalnız eşitlik sağlamak olmadığını gösterecek yeni ve taze tecrübeler edindirmesi gerekirdi. Ancak henüz bu yolda halka güven verecek hiçbir gelişmeye şahit olunmamıştı.

Biliotti'nin raporunun bir sonraki paragrafı, suçun ve suçlunun aslında hukukla değil ancak suçtan zarar görenlerin, suçluların davranışlarının ve bu davranışların hakları yenenler üzerinde bıraktığı yıkım, isyan ve çaresizlik hislerinde tanımlanması gerektiğini gözler önüne serer. Raporun yerinde olarak gözlemlediği, kamuoyunun güvensizlik duygusunun sebebinin yeni prosedürün, dürüst ve sürekli acı çeken

⁵⁵ Ayrıca Biliotti'den Granville'e, 29 Mayıs 1880, FO 424/106.

insanların aleyhine olduğu ve suç gruplarının çıkarlarına hizmet ettiği, müzmin suçluların yeni usullerinin kendi menfaatleri için düzenlendiği fikrinde olduğu ve bu usullerin onlara istediği hareket serbestisini sağladığıdır. Suç ve çıkar grupları, bir suç işlediklerinde kendilerine mahkeme celbi geldiğinde, belirli bir süre Zaptiye (Polis)'nin gözünden uzak durup daha sonradan haklarında tutuklama kararı çıktığında ortalıkta görünmediklerinden, tutuklama emrinin uygulanmasından kaçmak için artık her türlü fırsata sahiptiler. Biliotti'nin gördüğü, düzensizlik ve suçun günden güne artıp buna orantılı olarak mazlum kamuoyunun güveninin sürekli azaldığıydı. Daha önceden evlere hırsız girmesi çok sık görülmemesine rağmen artık hemen hemen her gün şahit olunur hale gelmiş, sokak ortasında canice yapılan saldırılar eskisinden daha sık meydana gelmiş olmuştur. Bu vakaların artmasında hem Polisin hem de mahkemelerin kusuru vardı. Hırsızlar çok nadir yakalanır, çoğu zaman hiç yakalanmaz olduğundan ve caniler nadiren tutuklandığından bu dokunulmazlık ve cezasız kalma suçun artışını teşvik ediyordu.

Adi suçlardan daha çok vilayetteki güç odaklarının yeni sistemde kırılmayan nüfuzu asıl sorunu teşkil ediyordu. Biliotti'nin raporunun takip eden bölümü de bu soruna parmak basmaktadır. Konsolosun aktardığına göre İstanbul'dan gönderilen ve birkaç aydır da hem mahkeme müfettişliği hem de Temyiz Mahkemesi Başkanlığı görevlerini yürüten Savcı dışında mahkemelerin bütün üyeleri ya eski meclislerin üyeleriyle aynı ya da eski üyelerden daha az nitelikli insanlardı. Mahkemelerin diğer üyeleri de gerekli bütün özelliklere sahip olmuş olsa savcının da yeterli baskıyı göstermesiyle vilayetin diğer bölgele- rindeki yasaları yürütmeye görevli kimselerin yasaları düzgün uygulaması imkân dâhilinde olabilirdi. Vilayetin çevre bölgelerindeki mahkeme üyeleri, eğer yeni yasaları okuyabilecek durumdaysalar bile, ki Biliotti çoğunun okuma yazma bildiğinden bile şüphelidir, Türkiye'deki birçok kanun gibi muhtemelen hatasız şekilde düzenlenmiş olan yasaların ruhunu anlamakta yetersizdiler. Yani asıl sorun kanunlarda değil kanunların uygulanmasındadır. Yeni kanunlar yararlı olsa bile eski yasalardaki boşlukları doldurmaktan çok hâlihazırdaki karışık durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. Otoriteler yetki-

lerinin nerede başlayıp nerede bittiğini bilmiyor, polis bile artık görevinin ne olduğunu algılayamıyordu. Zaten artık Yüksek Mahkemelerde abartılmış bir bireysel özgürlük algısı hâkim olmuştu. Bilhassa haklarında adli takibat yürütülen kişiler, eskisinin tamamen zıttı bir şekilde haklarının genişlediği algısında iddialar. Tabii ki bu da kamu huzurunu sağlamayı zorlaştırıyordu.

Zamanın İngiliz Büyükelçisi Henry Layard da Dış İşleri Bakanı Lord Salisbury'ye gönderdiği mektupta mahkemelerin valilerin kontrolünden çıkarılmasının, mahkemelerin sözde bağımsızlığı için prensipte iyi olmasına rağmen, zamanından önce alınmış bir karar olduğunu düşünüyordu. Yeterince eğitim görmüş, bilgili ve dürüst hâkimler yetişene kadar beklenilmeliydi. Layard'a göre o zamanki hâkimler çoğunlukla yolsuzluk ve cehaletle ün salmış kimselelerdi. Bunları valilerin kontrolünden çıkarmak adaletsizlik ve yolsuzluğa davetiye çıkarmakla eşdeğerdi. Halk valilere mahkemeleri şikâyet ettiğinde valiler, buna yetkilerinin olmadığını söylüyor; bu yüzden de halk ne tazminat ne de adalet görebiliyordu.⁵⁶

Bir suçlunun celp olmadan tutuklanamayacağı şeklindeki hüküm, ayan güç odaklarının ekmeğine yağ sürmüştü. Biliotti'nin Temyiz Mahkemesi üyelerinden aktardığı bir vakaya göre bu raporun yazıldığı tarihten iki ay önce bir cinayet meydana gelmişti. Polis bu vakada cinayetin işleneceğini bildiği halde olaya müdahale edememiş, savunmasında da daha önce müdahale ettiği için başı belaya giren bir meslektaşını örnek vermişti. Cinayeti işleyen yerel ileri gelenlerden birinin oğluydu ve ancak ikinci celpte mahkemeye çıkmıştı. Cinayetten mahkemeye kadar geçen süre içerisinde babası sayesinde zaten çoğu çalışanı yerel ileri gelenlerden olan mahkemeye baskı uygulayan zanlı, öldürdüğü sıradan bir Müslüman köylü olduğu için de kefaletle serbest kalmıştı. Kasım 1880'de Trabzon'da idari otoriteler tarafından yakalanan kamu düzenini bozan kişilerin valinin izni olmadan salınmasını Osmanlı Hükümeti'nin Trabzon'daki mahkemelere yasaklaması Biliotti'nin raporlarını kullanan birçok kaynakta da referans

⁵⁶ Layard'dan Salisbury'ye, 1879, Aktaran: Rubin, 2012: 999.

olarak verilmektedir.⁵⁷ Bu açıdan Biliotti'nin raporları sadece Trabzon için değil son dönem Osmanlı taşra idaresi için saptamalarıyla değerli bir kaynak olduğunu ortaya koymaktadır.

Biliotti raporuna mahkemelerin asıl durumunu tasvir ederek devam etmektedir. Halkın eskiden mahkemelerden yakındığı konular olan mahkemelerin işlerini savsaklaması, çok ağır yürütmesi ve rüşvet meseleleri "ıslah" edilen mahkemelerde azalacağına artmıştı İngiliz konsolosuna göre. Yüksek mahkemelerin tek derdi artık tamamen bağımsız olduklarına dair saplantılı tutumlarıydı. Bu da Vali'nin işini zorlaştırıyor, gerçek adaletin yerini bulmasına engel oluyordu. Eskiden Vilayet valileri, yargının işlerine karışmayacak şekilde yargının hızlı -ve var olan hukuka göre- işlemesi hususlarında yerel mahkemeler üzerinde gözetleyici bir işleve sahiptiler. Bu işlev reformlar öncesinde hem yargının hukuk dışı amellerine karşı caydırıcı bir güç, hem de halkın gözünde Vali'nin otoritesine olan saygı ve güveni artıran bir etmen olarak halkın lehine çalışıyordu. Yine bir örnek vakada, bir Rum vatandaşı soyan birkaç Müslüman hırsızın bir yıl gözaltında tutulmalarına rağmen hala yargılanmadığı hakkındaki şikâyeti yargı mercilerine ileten Vali Sırrı Paşa'nın cevap olarak "işimize karışma" diye aldığı karşılık Biliotti'ye göre durumu çok iyi özetliyordu.⁵⁸

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Osmanlı Devleti'nde merkezi otoritenin gücünün azalması hep sebep hem de sonuç olarak güç odaklarının halk ve sistem üzerindeki tahakkümünün yükselişi ve hâkimiyetiyle çok yakından ilintiliydi. 1880lerin başında merkezi otoriteyi tekrar sağlama ve güçlendirme çabalarında en önemli devlet organı eyalet valileri olmuştur. Biliotti'nin haklı olarak tespit ettiğine göre Türkiye'de halkı hizada tutan tek şey onların gözünde Sultan'ın mutlak otoritesini temsil eden Vali'nin gücüne karşı duydukları hayranlıkla karışık korkuydu. Yeni adli ıslahatlarla bu sembolik korku birçok karışıklığı önlemekte başarılı olan Vali'nin otoritesinin bir kısmının yargı otoritelerinin eline verilmesiyle sıfırlanmıştı. Özetle Vali'nin gücü yerine bir şey koymadan

⁵⁷ Biliotti'den Goschen'e, 1880, Aktaran: Rubin, 2012: 1001.

⁵⁸ Hapishaneden mahkemeye giden sürecin mahkeme görevlilerin işini savsaklaması, gerekli teftişlerin yapılamaması, görevlilerin ahlak ve ehliyetleri ve rüşvet ve nüfuzla etki altında kalmaları yüzünden bazen yıllar sürece kadar uzaması hakkında belgelere dayalı ayrıntılı durum analizi için bkz. Demirel, 2008: 192-198.

devlet gücü neredeyse sıfırlanmıştı. Çünkü halkın gözünde yargı ne korku ne de güven uyandırıyor. Zaten etkili ve dürüst yönetimiyle yörenin ileri gelenlerinden birçoğunun tepkisini almış olan Vali Sırrı Paşa, Mart ayında yargının işlerine karışmaması yolunda Babıali'den bir uyarı almıştı. Sırrı Paşa'nın Biliotti'ye aktardığına göre bunu yapanlar ayan ve eşrafla bir araya gelmiş savcı temyiz mahkemesi başkanıydı. Böyle bir durumda hiç kuşkusuz bölgenin asayişinden sorumlu biri olarak valilik yapmak zordur. Biliotti'nin de belirttiği gibi ne zaman Sırrı Paşa huzuru bozan ve suç işleyenleri yakalamak ve yargılatmak istese yargı otoriteleri bu bizim işimiz diyerek Vali'yi safdışı etmek istiyordu. Çünkü çoğu zaman suç işleyenler bir ucundan bölgenin güç odaklarıyla bağlantılı çıkıyordu. Bölgedeki diğer devlet görevlilerini de nüfuzları altına almış olan bu zümreler yeni mahkemelerin yargı otoritelerine verdiği ölçüsüz güç sayesinde de düzenlerini devam ettiriyorlardı.

Raporun sonunda Biliotti, bütün olumsuzluklara ve reforme edilmiş yasa ve mahkemelere rağmen Sırrı Paşa'nın enerjik ve iyi niyetli bir vali olarak Polis müdürü ile birlikte huzuru sağlamak için elinden geleni yapacaklarına inandığını belirtiyor. Her ne kadar yeni yasalar Türkiye'deki durumla uyumsuz olsa ve Vali ve Polis'in karşısında güç odakları bulunsa da Vali'nin başarılı olacağını ekliyor. Ancak Biliotti'nin incelediğimiz daha sonraki raporları Sırrı Paşa'nın bir sene sonra görevinden haksız olarak uzaklaştırıldığını gösteriyor.

Ocak 1883'te, Sırrı Paşa'nın azledildiği görevine döndüğü tarihe gidince Biliotti'nin ağzından olayın özeti ve iç yüzünü öğrenilir. Sırrı Paşa'nın bir önceki görev döneminin özetlendiği bu on sayfalık raporda suçu önlemek isteyen namuslu bir valinin kökleşmiş suç ve güç odakları tarafından nasıl kuyusunun kazıldığı anlatılıyor.⁵⁹ Sırrı Paşa, görevden azledildiği 22 Ağustos 1881 tarihine kadar 7 Nisan 1879'dan itibaren yaklaşık 28 ay Trabzon valiliği yaptı. Göreve geldiğinde vilayetteki kötü olan durumu bir iki ay içinde düzelten Vali'ye çok geçmeden asılsız suçlamalar yöneltilmeye başlandı. Daha önceki Vali'yi de görevden aldirmek için talimatla aynı anda hırsızlık ve cinayetler işleyen yerel güç odakları mahkemeler

⁵⁹ A. Biliotti'den Hugh Wyndham'a, 13 Ocak 1883, PRO FO 195/1457, No. 2.

ve Laz göçleri meselelerinden Vali'nin ayağını kaydıramayıp aksine Babıali yavaş yavaş Vali'nin tarafına kaymaya başlayınca endişelenmeye başladı. Mayıs 1881'de Sırrı Paşa'nın eşraftan Lazistan Mutasarrıfı Rüşdi Paşa'yı mahkemeye vermesi ve Paşa'nın suçluluğunun ispatlanması üzerine ayan ve eşraf Babıali'ye bir memorandum gönderdi. Telaşlanan Babıali, bölgede bulunan eski Trabzon Valisi Yusuf Paşa aracılığıyla ortalığı karıştıran yerel ileri gelenlere vaatler vererek bir isyan patlamasını engellemeye çalıştı. Ancak o andan itibaren Vali'nin bölgede bütün otoritesi silindi. Trabzon şehir merkezinde aylarca hemen her gün hırsızlık ve gasp vakaları görülmeye, cinayetler işlenmeye başlandı. Nihayetinde Babıali'ye de büyük bir Laz ayaklanması çıkabileceğini hissettiren ayan ve eşraf sayesinde Sırrı Paşa Ağustos 1881'de görevinden alındı. Bu azli yerel ileri gelenler havai fişeklerle kutlarken Vali'nin yönetiminden çok memnun olan halk ise kan ağlıyordu. Konsoloslar da üzülmüştü, bilhassa Biliotti Vali'yi uzaklaştıranları "entrikacı alçaklar (intrigues of a few scoundrels)" diye nitelendiriyordu.

Konsolosun bu raporu yazdığı Ocak 1883'te halk hava çok bozuk olmasına rağmen Vali'nin gelişini büyük bir heyecanla kutladı. Bürokratik işlem için aylardır savsaklanan ve imza bekleyen mazbatalar ve dokümanlar bir telaşla işleme konuldu. Müslüman olsun Hristiyan olsun bütün halk ve öğrenciler Vali'yi karşılamak için sokaklara döküldü. Biliotti'nin raporundaki en can alıcı cümleler ise raporu işini hakkıyla ve Sultan'ına karşı olan görev sorumluluğuyla yapmaya çalışan ve halkın da güvenini kazanmış bir Valinin dürüst raporlarının yanında birkaç "alçağın" suçlamalarının Babıali'de daha büyük ağırlığının olduğu şeklindeki ifadesidir.

Sonuç

Her toplumda soy, dinî aidiyet, zenginlik ve bölgesel dinamikler yüzünden birtakım ayrıcalıklı sınıf ve zümrelerin ortaya çıkması ve bu zümrelerin etki ve ağırlığının sıradan bir vatandaşınkinden fazla olması kaçınılmazdır. Ancak yazımızın başında belirttiğimiz gibi, bir toplumda "ayrıcalıklı" ve "ağırlığı" olmayan veya "ayrıcalığı" olmadığını hisseden sınıfların, haklarının yendiğine dair çok derin kaygıları, endişeleri ve üzüntüleri kronik hâle geldiğinde suç o toplumda müzminleşmiş, suçlu da cezasız kalıyor

demektir. Suç ve suçlu kavramlarının sosyo-psikolojik açıdan en vahim tarafı ise bir toplumda işlenen suçlara ve suçlulara karşı duyulan çaresizlik algısının -ki bunun da en önemli ayağı hukuka duyulan güvensizliktir- toplumun algısına temel atmasıdır. Bunun da sonucu, suç ve suçlu algısının, en çok geç Osmanlı bağlamında “ayan-eşraf-eşkiya” gibi güç odakları çerçevesinde yapılanması ve bu üçgenin devletin bazı kurumlarına eklemenecek şekilde yerleşmesi örneğinde olduğu gibi sistemde normalleşmesidir.

Bu çalışmada Biliotti'nin seçilmesinin nedeni, bu konsolosun genel kanının aksine Türkiye'ye yabancı gözüyle bakmayan ama aynı zamanda objektif değerlendirmeler yapabilen bir vizyonda ve bilgide bir İngiliz görevlisi olmasıdır. İngiltere'nin 1877 yılından itibaren Türkiye ve Ortadoğu'daki konsolosluklarını reforme etmesinin bir sonucu olarak hem çeşitli yeterlilik sınavlarına tabi olan hem de lisan yetkinlikleri olan konsolosların kilit bölgelere seçilmesi Biliotti'nin Trabzon gibi bir merkezde tesadüfen bulunmadığını gösterir. Birçok raporunu Fransızca yazan Biliotti, İngilizcenin yanısıra İtalyanca, Türkçe ve Rumca da biliyordu.⁶⁰ Biliotti sadece dili değil, kendisi de bir Levanten olduğu için Türkiye'nin koşullarını ve tarihini bilen bir diplomattı. Bu yüzden olayları bizzat kötü göstermek için pek fazla bir nedeni yoktu.

Adli reformların getirdiği karışıklığın, sultan II. Abdülhamid'in veya saray erkânının yerel güç odaklarıyla kurduğu ilişkilerle birleştiğinde Trabzon gibi ekonomik rantın yüksek olduğu yerlerde bu çalışmada belirttiğimiz güç ve suç dengelerini akut hâlde sürdürmesi veya artırması normaldir. Giderek zayıflayan imparatorlukta yerel suçla eklemelenen güç odaklarını küstürmek Abdülhamid rejiminin kontrolünü güçleştirebilirdi. Biliotti'nin bahsettiği, Sırrı Paşa'nın bir süreliğine görevden alınması bunun en büyük örneğidir. Öte yandan halkın zaten 17. Yüzyıldan beri güçlenen bu çevrelere karşı çaresizliği yeni adli sistemin bu odaklar lehine suiistimal edilmesiyle artmıştı. Pek çok Türk araştırmacı tarafından göz ardı edilen bu gerçeğin saptanmasında güvenilirliği test edilmiş konsolos raporları ve yabancıların seyahatnamelerinin çapraz okumaları hiç kuşkusuz

⁶⁰ Rubin, 2012: 996.

dönemim daha iyi değerlendirilmesine ışık tutacaktır. Biliotti'den on beş yıl sonraki Trabzon konsolosu H. Z. Longworth'un İngiliz seyyah Brayley Hodgett'a aktardıkları da kente musallat olan bir suçlunun sırf annesinin sarayla bağlantıları yüzünden cezalandırılmadığını ve padişahın da rüşvet ve yolsuzluklarla ilişkilendiğini göstermektedir.⁶¹

Her ülkenin kendine özgü toplumsal yapıları ve yerel bazda değişik dinamikleri vardır. Bu kısıtlı çalışmada gösterebildiğimiz kadarıyla Türkiye'de son 200-300 yıldır yerel suç ve güç odakları, hukuken her zaman suçlu sayılmasalar bile toplum vicdanında ve algısında, hükümet yönetiminin prim verdiği veya hâkim olamadığı durum ve konjonktürlerde, daha çok kendi çıkar ve karakterleri gereği, halkın çoğunluğuna tahakküm etmektedir. Bu gerçeğin bir veçhesini sosyal psikolojik bir analizle, yapısalıcı veya deterministik teorilerin esiri olmadan, gücü eline geçirenlerin ne şekillerde hareket ettiğini tarihsel bir perspektifte ortaya koymaya çalışan bu incelemenin temennisi, bazı yadsınan gerçekleri aydınlatarak diğer çalışmaların önünü açmasıdır.

KAYNAKÇA

“Suç” (1986), *Büyük Larousse*, (XXI), İstanbul: Milliyet Yayınları, 10845-10847.

“Suçların Niteliği ve Nedenleri” (1976), *Gelişim Genel Kültür Ansiklopedisi*, (I), İstanbul: Gelişim Yayınları, 288-289.

A. Biliotti'den Hugh Wyndham'a, 13 Ocak 1883, PRO FO 195/1457, No. 2.

Alfred Biliotti'den Henry Layard'a, 29 Mayıs 1880, PRO FO 195/1329, No. 19.

Arnd, Schneider ve Zarate, Oscar (1995), *Herkes İçin Mafya*, İstanbul.

Aygün, Necmettin (2005), *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Trabzon: Serander Yayınları.

Bay, Abdullah (2007), *Trabzon Vilayeti'nde Mütegalibe Hareketleri ve Ayanlık (1750-1850)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁶¹ Hodgetts, 1896: 41-42.

Cem, İsmail (1989), *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul: Cem Yayınevi.

Demirel, Fatmagül (2008), “Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansması (1876- 1909)”, N. Levy- A. Toumarkine (Eds.), *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza*, içinde (190-199), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Demirtaş, Mehmet (2010), *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, Ankara: Birleşik Kitabevi.

Dickie, John (2004), *Cosa Nostra: A History of the Sicilian Mafia*, New York: Palgrave Macmillan.

Emecen, Feridun M. (2010), *Doğu Karadeniz’de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı- Beşikdüzü*, Trabzon: Serander Yayınları.

Gabriel, U. & Greve, W. (2003), “The Psychology of Fear of Crime: Conceptual and Methodological Perspectives”, *British Journal of Criminology*, (43), 600-614.

Hess, Henner (1998), *Mafia & Mafiosi: Origin, Power and Myth*, Tübingen: NYU Press.

Hodgetts, E.A. Brayley (1896), “Round About Armenia: The Record of a Journey across the Balkans through Turkey”, *The Caucasus and Persia in 1895*, London: Low, Marston.

Karal, Enver Z. (2000), *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876- 1907) VIII*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Meeker, Michael (2001), *A Nation of Empire: The Ottoman Legacy of Turkish Modernity*, London: University of California Press.

Okuyan, Abdurrahman (2003), *XIX. yüzyılın son çeyreğinde (1875-1900) Trabzon*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öksüz, Melek (2006), *Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon: Toplum- Kültür- Ekonomi*, Trabzon: Serander Yayınları.

Özcan, Tahsin (2001), “Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”, *Marife*, (1/1), 129-151.

Özdiş, Hamdi (2008), *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Dönemi’nde Trabzon Vilayeti’nde Eşraf*,

Siyaset ve Devlet (1876-1909), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Reid, Lesley W. (2003), *Crime in the City: A Political and Economic Analysis of Urban Crime*, New York: LFB Scholarly Publishing LLC.

Rubin, Avi (2012), "British Perceptions of Ottoman Judicial Reform in the Late Nineteenth Century: Some Preliminary Insights", *Law & Social Inquiry*, (37/4), 991-1012.

Saunders, Peter (1986), *Social Theory and the Urban Question*, London: Routledge.

Saydam, Abdullah (1997), "Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefaret Usulü", *Tarih ve Toplum*, (28/164), 4-12.

Shaw, Stanford J. ve SHAW, Ezel K. (1977), *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, London: Cambridge University Press.

Şen, Hasan (2008), "Osmanlı'da Hapishane Mefhumu", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza*, N. Levy- A. Toumarkine (Eds.), *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza*, içinde (190-199), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Trabzon Vilayeti Salnamesi (1999), Yıl: 1882, Cilt: 12, haz. Kudret Emiroğlu, Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı.

Yüksel, Ayhan (2005), *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, İstanbul: Kitabevi.

TRABZON'DA SUÇ VE SUÇLU: BİR İNGİLİZ KONSOLOS RAPORUNUN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Öz: Bilhassa 1960'lardan sonra sosyal ve ekonomik tarihin önem kazanması ve bu disiplinleri kuramcı temellere (yapısalcı- Marksist) dayandırma çabası ve buna koşut olarak Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye araştırmalarında sosyal bozulmanın nedenleri arasında, daha çok belli sosyo-ekonomik faktörler gösterilmiştir. Bu yaklaşımın zayıf tarafı, belli şartların farklı dönem ve coğrafyalarda neden aynı sonuçları vermediği sorusuna tatmin edici cevap bulamamasıdır. Tarih araştırmalarında orijinal belgelerin yanı sıra birçok disiplinden bir arada yararlanılmadan belli bir "olgu"yu "anlama"nın zorluğu gerçeğini temel alarak bu çalışmada, Trabzon'da 1880'lerden bugüne uzanan "suç ve suçlu" olgusunu sosyal adalet algısı bağlamında ele aldık. Tarihsel determinizmin kalıpları dışına çıkmaya çalıştığımız bu inceleme, suç ve suçun insan tabiatı ve vicdan eksenindeki etiyolojisini inceleyerek 1879'daki adli reformlardan sonra Trabzon vilayetindeki dinamikleri değerlendiren dönemin İngiliz konsolosu Alfred Biliotti'nin saptamaları, suçun güçle olan bağlantısını vermekte değerli bir referans olarak sunmaktadır. Araştırma daha çok kavramsal saptamalara dayandığı için sözü edilen Konsolos Biliotti'nin okumuş olduğumuz onlarca raporundan sadece birkaç tanesinden yararlanılması ve mümkün oldukça çok özel yer, olay ve zamana dayanan raporlardan kaçınılması, araştırmanın sınırlamalarıdır. Bu sınırlamanın yanı sıra, birçok disiplinden yardım alan bu tarih incelemesinde, psikoloji, sosyoloji ve hukuk gibi alanlarda okuyucunun derinlemesine malumata maruz bırakılmaması, anlatının akışını bozmamak ve yer sınırlamasına riayet etmek için yapılmıştır.

CRIME and CRIMINALS in TRABZON: REFLECTIONS on a CONSULAR REPORT

Abstract: Especially since 1960s social and economic history began to challenge the long-contested supremacy of political history in history studies. Trending social and economic historians who based their explanations of Ottoman history and Modern Turkey mostly on structuralism and Marxist theory, tried to seek the causes of the disintegration of the Ottoman Empire in certain social and economic factors giving the same universal results. This approach, while useful, had its weakness in it as it cannot answer why certain conditions do not produce the same results in different cultures and places. This study, although it delves into legal and political issues connected to social and economic conditions in an Ottoman province in *fin de siecle*, refrains from sticking to a single theory. Instead, this short paper aims at interpreting the concepts of "crime" and "the criminal" in respect to the perception of social justice cross-referencing several disciplines such

Anahtar Kelimeler: Suç, Suçlu, Trabzon, Alfred Biliotti, Sosyal Psikoloji

as social psychology, law and economy with reflections on the Republican Turkey. The essay first analyses the etiology of crime and criminal in the conceptual framework of human nature and moral conscience without falling into the trap of historical determinism. Then, it proceeds into a historical context where a certain British consul, Alfred Biliotti reported his reflections in an integral province of the Ottoman Empire, Trabzon right after the legal reforms of 1879. His invaluable and insightful reports provide the connection with the first part of the essay to demonstrate the real reasons behind increasing crime rates that endured right into the Republican times. The study has its limitations in terms of the primary documents used. Among numerous reports of Biliotti investigated, only the ones that directly deals with the conceptual framework is used. Same concern was in effect when keeping the sociological and legal definitions concise.

Keywords: Crime, Criminal, Trabzon, Alfred Biliotti, Social Psychology